

Történetíró Róma(?) városában: Egy tervezett(?) Erdély-történet nyomában

A cím első fele nem túl sikerült célzás lenne Monok István és Balázs Mihály közös tanulmányára, ami az R. Várkonyi Ágnes szerkesztette *Magyar reneszánsz udvari kultúra* tanulmánykötetben jelent meg anno.¹

A tanulmányban közölt levélnek hiányzik a megszólítása, nem ismeretes a címzettje, sőt mutatkozik némi zavar a levélíróról illetően is: jóllehet a levél eleje egyértelműen Giovanni Battista Gengát jelöli meg, a katalógus szerint éppen fordítva van. Ugyanakkor a levélből egyértelműen kiderül, hogy a szöveg íróját azzal keresték meg, hogy fejtse ki az erdélyi háború megörökítésének megírásával kapcsolatos véleményét:² nem tudunk azonban arról, hogy Gengának – akiről létezésén túl szinte semmi ismeretünk nincs – történetírói ambíciói lettek volna. Ráadásul ebben az esetben feltételeznünk kellene némi elméleti jártasságot, olvasottságot és (történet-)írással kapcsolatos gyakorlottságot is. A szöveget persze értelmezhetjük úgy is, hogy az ismeretlen Gengának címzi intéseit és tanácsait, ámde nem ő lenne, aki papírra is veti a művet. Ennek a levél csupán azon helye mondana némileg ellent, ahol írója egyik alkalommal éppen a könyv írásával kapcsolatban megszólítja a címzettet: *Nel che Vostra Signoria haverà grandissimo campo [kiemelés tőlem – K. T.] d'allargarvi per la religione et per la grandissima pietà dimostrata verso Dio da quel gloriosissimo prencipe*. Ezt tehát tulajdonképpen nem egy szöveget előállítani szándékozó konkrét személyt megcélzó tanácsként, hanem általános instrukcióként is olvashatnánk. Ez a dolgok jelen állásában eldönthetetlen, ezért mindkét problémát félretolnám, és inkább abból indulnék ki, hogy a másolónak – a levél ugyanis másolatban maradt ránk – van igaza, illetve, hogy tényleg Giovanni Battistának állt szándékában históriát írni. Utaltam rá, hogy kúriabeli címét leszámítva nem sokat lehet tudni róla, csupán öt iratot sikerült személyével kapcsolatban találnom és kiadnom, amelyek arról tanúskodnak, hogy az erdélyi eseményeket, már csak családi indítatásaiból kifolyólag is, figyelemmel kísérte. Mind-egyik levél, talán nem véletlenül, 1595-ből datálódik, kettőt Báthory Zsigmond írt a kamarásnak, kettőt testvére, Simone, egyet pedig a másik testvére, Flaminio. Mindegyik levél Szinán havasalföldi hadjáratának nyári előkészületeiről, illetve az őszi hadi eseményekről, a havasalföldi hadjáratról tudósít. Arra is van nyom, hogy ezt a különleges jól értesültséget Erdély, illetve a fejedelem érdekében kamatoztatta, amiről VIII. Kelemen november 8-i brévéje tanúskodik, amelyben arról tájékoztatja a fejedelmet, hogy az eseményekről bőségesen értesült familiárisa útján.³ Ugyanakkor az a tény, hogy 1595 után semmilyen adat nincs róla, óvatosságra int, mert a hallgatás oka lehet iratmegsemmisülés, de elhalálozás is.

A tájékoztatásban minden bizonnyal sokat segített testvére, Fabio Genga 1594. és 1596. évi római követségei alatt. Elképzelhetőnek tartom, hogy az egyébként keltezés nélküli levél éppen a második követség idején/alkalmából született, mert úgy tűnik, a levél írásának idején Báthory még hatalmon van, ez pedig az 1595–1598 közti időszakra illik a leginkább, Genga pedig 1596-ban járt másodízben az Örök Városban.⁴

A datálást illető második, konkrétabb fogódzó lehetne egy a levélírás időpontja előtt nem sokkal (*ultimamente*) született munka Flandria történetéről, amelyet nem éppen követendő

¹ BALÁZS Mihály, MONOK István, *Történetírók Báthory Zsigmond udvarában = Magyar reneszánsz udvari kultúra*, szerk. R. VÁRKONYI Ágnes, Bp., 1985, 249–263.

² Lásd a levél lezárását.

³ A leveleket lásd: *Erdély és a Szentszék a Báthory korszakban (1574–1595)*, kiad. KRUPPA Tamás, Szeged, 2004 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 34), n. 53, 65, 77; *Erdély és a Szentszék a Báthoryak korában: Okmánytár II (1595–1613)*, kiad. KRUPPA Tamás, Bp.–Róma, 2009, n. 2, 3, 5.

⁴ KRUPPA Tamás, *Erdély és a Szentszék kapcsolatainak ismeretlen kérdésköréhez: (Fabio Genga római tárgyalásai 1594 és 1596-ban)*, Hadtörténelmi Közlemények, 2004/4, 1166–1193.

mintaként állít a levélíró Genga elé. Azt írja, hogy az uralkodók tetteinek megemlézésekor ki kell domborítani a vallás érdekében tett erőfeszítéseiket, nem úgy, mint többek közt az (a szerző), akinek a legutóbb megjelent latin nyelvű Flandria története. Nevet nem említ, helyette azt írja, hogy az (*quello*), amit itt érthetünk lekicsinylő, sőt akár megvető hangsúllyal, de az is elképzelhető, hogy itt pusztán arról van szó, hogy a címzett is ismeri a szerzőt és a művét. Protestáns szerzőt mindenesetre kizárnék, mivel tőlük nehezen elvárható, amit a levélíró számon kér, vagyis a katolikus vallás jelentőségének méltatását és kidomborítását, különösen a vallásháború által ekkor már évtizedek óta feldúlt Flandria történelmében.

Jóllehet eredetileg nem állt szándékomban, hogy az ünnepeltet, akinek vélhetően sejtelve sem volt arról, hogy tiszteletére tanulmánykötet készül, éppen az egyik, ebbe a kötetbe készülő szöveg érdekében megdolgoltassam, végül mégis úgy döntöttem, hogy ez a dolgozatnak kárára nem, javára annál inkább szolgál. Ezért kikértem a tanácsát: mondjon nekem egy katolikus szellemű, 1596-ban megjelent Flandria-történetet! A feltételeknek leginkább Jacobus Marchantius *Flandria commentariorum libri IV descripta*⁵ című műve felelt meg. A könyv valóban igen részletesen tárgyalja az ország földrajzát, lakóinak nyelvét, társadalmát, különösen városait, a nemességet, az állam felépítését, és persze uralkodóit, illetve azok tetteit, ezzel összefüggésben pedig, természetesen, háborúikat. Átlapozva az uralkodók életrajzait, a vallás szerepét valóban nem különösebben domborítja ki a szerző. Elkerülni azonban nem tudja. Az előszó vége igazi *querela pacis*: Marchantius azt írja, hogy Flandriát, amelyet kereskedelme gazdaggá tett, és mindenki irigyelte, már régóta polgárháború dúlja. Azt kéri Albert főhercegtől, a kormányzótól, akinek művét ajánlotta, rajta keresztül pedig a királytól, II. Fülöptől, hogy teremtsen végre békét, amit könyörögve kér az ország, a nemesség. És hogy még egyértelműbb legyen az ajánlás gondolati kifutása, és a szerző szándéka, a végére odabiggyesztett még egy II. Fülöpnek ajánlott elégiát *Pro publica pace* címen. Marchantius, jóllehet katolikus, tartózkodik a protestánsok ostorozásától, és ehhez a legegyszerűbb megoldást választja: Flandria története II. Fülöp uralomra kerülésével véget ér, de úgy, hogy a polgárháború már nem szerepel benne.⁶ Ha valóban erről a munkáról van szó, akkor ebből az is következik, hogy a levél dátumát az általunk felállított kereteken belül 1597(–1598)-ra kell kitolnunk.

A levélíró amellet, hogy érdekelték a háború eseményei, érett ítélőképességgel és meglehetősen tájékozottsággal rendelkezett, amire a levélnek az a része utal, amelyben felhívja a címzett figyelmét, hogy a háborúról született sok-sok *avvisót* kritikával kell kezelni, mert a neveket illetően sok bennük a hiba, a tévedés. Ez arra az egyébként ismert tényre vet újólag éles fényt, hogy a korabeli újságírás termékei milyen nagymértékben épültek bele a korszak történetírói munkáiba. Egyúttal azt is megtudjuk, hogy nemcsak a levél nyelve, hanem a levélíró is olasz, ugyanis azt írja, hogy az arra a részre, értsd ezen a Magyar Királyságot és Erdélyt, vonatkozó ismeretek *miközöttünk* nagyon bizonytalanok/kétségesek (*incerta*). A levél sajnos nem nyújt további fogódzót még ahhoz sem, hogy a levélírók közül kizárjuk valamelyik Gengát: a levélben szereplő megszólítást (*Vostra Signoria*) ugyanis használhatták egymással rokoni kapcsolatban állók, és vonatkozhatott egyházi személyre is. (Genga ugyanis kúriai tisztségviselőként egyházi személy volt, ez a többi neki címzett levél *reverendo fratello* megszólításából egyértelműen kiderül.) Tehát meggyanúsítható Flaminio, Fabio, de Simone is. Én mégis úgy gondolom, hogy nem közöttük kell kutakodnunk.

Ezek után természetesen kénytelen vagyok válaszolni arra a kérdésre, hogy ha nem valamelyik Genga, akkor ki? Két név jut eszembe, mindkettő jól ismert szerző, egyikük egy ideig a fejedelem titkára volt, Giorgio Tomasinak hívták, a másikuk pedig Ciro Spontone, szintén titkári

⁵ Jacobus MARCHANTIUS, *Flandria commentariorum libri IV descripta...*, Antverpiae, ex off. Plantiniana, apud viduam, et Joannem Moretum, 1596.

⁶ Erősíti a gyanút az előszóban található soványka utalás Magyarországra Fülöp és Albert főhercegek származásával kapcsolatban: „imprimis Philippus dux Aerschotae ex Hungariae vestrae regibus oriundus, in aula avi tui Ferdinandi imperatoris eductus”. MARCHANTIUS, *i. m.*, előszó, 5r.

minőségben járt Erdélyben, csak egy másik Giorgio, Giorgio Basta hadvezér szolgálatában. Kezdjük először Tomasival!

Két műve ismeretes, az egyik az 1609-ben Coneglianóban megjelent *La Batorea*. Ezt rögtön ki is zárhatjuk, mert nem Erdély történetével foglalkozik, és egészen más műfajba tartozik, a másik a tizenöt éves háború eseményeiről beszámoló *Delle guerre et rivolgimenti...* Ez utóbbi 1621-ben, tehát jóval a feltételezett levélírás után jelent meg Velencében, ráadásul II. Ferdinánd hatalomra kerüléséig, a harmincéves háború kitöréséig tárgyalja az eseményeket.⁷ A mű valóban kimerítően foglalkozik a tizenöt éves háború előzményeivel, mind a császár, mind a fejedelem oldaláról, pontosan úgy, ahogy a levél is ajánlja, ugyanakkor nemcsak a környező népek, hanem Erdély népeinek, illetve a földnek a részletes leírására sem fordít figyelmet, amiket pedig a folyók, a települések, illetve ezek neveinek pontos leírása mellett ugyancsak melegen ajánl a levélíró. Tomasi művére tehát nem igazán illenek a história szerkezetével kapcsolatban a levélben lefektetett alapelvek, ráadásul időben jóval túlterjeszkedik az erdélyi háború eseményeinek tárgyalásán.

Ami Spontonét illeti, tőle szintén ismerünk két erdélyi vonatkozású művet. Az egyik az 1602-ben megjelent *Attioni de 're 'dell' Ungheria*, amely a magyar királyok tetteinek (*attioni*) bemutatása után II. Rudolphoz érve bőségesen ismerteti a háború eseményeit, természetesen magában foglalva az erdélyi történéseket is. Ez sem foglalkozik azonban Erdély földrajzi leírásával, sem lakóival, ami egyébként már a mű elején olvasható tartalomjegyzékből is kiderül. A mű kimondottan az ideális hadvezér – *capitano* – számára a magyar történelemből, illetve a tizenöt éves háborúból készült példatár, ami arra nézve nyújt eligazítást, hogy mit kell tenni, milyen *attionékat* kell végrehajtani hasonló szituációkban. Megjegyzem, hogy a levélíró ezzel kapcsolatban többször is szintén az *attione* szót használja, ami arra csábít, hogy valamiféle összefüggést keressünk a bolognai és a Gengának írt levél szóhasználatá között. Ezt még alá is támasztaná Spontone másik, az események után szintén jóval később, 1638-ban Velencében megjelent műve, a *Historia della Transilvania*. Erre a könyvre tökéletesen illenek a fentebb többször említett alapelvek. Van kitekintés a környező népekre, még Franciaországra is, szerepel benne Erdély részletes leírása lakóival együtt, illetve hosszan kitér a háború előzményeire, majd az eseményeire. Még *avvisót* is felhasznál a művében.⁸ Az első két könyv címében szintén felbukkan az említett kifejezés (*prime attioni del prencipe Sigismondo Battori*).

A levélíró hangsúlyozza, hogy Báthory tetteinek megörökítésénél nemcsak a török, hanem az eretnekek elleni harcban elért sikereire is ki kell térni. A *Históriát* olvasva szembetűnő az a széles körű európai panoráma Franciaországtól Németországon és Flandrián át Magyarorszáig, amely azt demonstrálja, hogy az eretnokség milyen megosztottságba taszította a kereszténységet. Spontone mélyen elítéli az erdélyieket is emiatt, amire rögtön a mű elején, Erdély leírása után sort kerít.⁹ A könyv Basta 1607-ben bekövetkezett halálával ér véget, nem sokkal Bocskai és a magyarok lázadásának elbeszélése után.¹⁰ Körülbelül ekkor kellett befejeznie a munkáját,

⁷ Életének legutóbbi összefoglalása Grazer *Nuntiatur*, 5. Band, *Die Nuntiatur des Girolamo Portia 1599–1602*, bearb. Elisabeth ZINGERLE, Wien, 2012, 528. E szerint Tomasi 1597–1599 és 1606–1609 között Báthory Zsigmond, 1599–1605 közt Girolamo Portia gráci pápai nuncius szolgálatában állt, mindkét esetben titkári beosztásban.

⁸ Lásd például: Ciro SPONTONE, *Historia della Transilvania*, Venetia, 1638, 27.

⁹ Erről lásd: KRUPPA Tamás, *Magyarország és a magyarok a 16–17. századi itáliai közvéleményben: A tizenöt éves háború hatása a magyarságtoposzokra és sztereotípiákra*, Obeliscus, 2014/1, 65–81.

¹⁰ A *Históriában* olyan erőteljesen jelen van Basta személye, hogy a mű a tábornok színre lépésétől kezdve legalább annyira az ő, mint Zsigmond tetteinek elbeszélése. Erre az egymásmellettségre utal, hogy az első két könyv alcíme szerint a történetíró Zsigmond *attioni* mellett Basta *impresáit* (vállalkozásait) örökíti meg. Sőt az arányok a könyv végére teljesen felborulnak, amit az jelez, hogy a *Históriát* Girolamo Sirleto Miksa főhercegnek ajánlott és Basta halála alkalmából készült gyászbeszéde zárja le. SPONTONE, *i. m.*, 339–351. Lehetséges, hogy ez nem is annyira Spontone szándéka, mint inkább Ferdinando Donno nem teljesen sikerült szerkesztői tevékenységének következménye? Ne feledjük, a mű Velencében jelent meg, ahol a tábornoknak volt némi kultusza, amit nemcsak a velencei állás vállalásának adatai, hanem műveinek velencei megjelentetése is alátámasztani látszanak. Lásd még a 19. jegyzetet.

mivel néhány évvel később, 1610-ben halt meg.¹¹ Spontone két művében tehát erőteljesen domborodik ki a vallás szerepe: róla elképzelhető, hogy a fentebb idézett Marchantiust, vagy valaki mást vallási lagymatagságáért kritizálja.

Basta előtti életéről nem sokat lehet tudni: életrajzi adataiból kiderül, hogy több észak-itáliai herceget szolgált titkári minőségben, majd 1593-ban patrónusa, Rodolfo Gonzaga halála után Vincenzo szolgálatába állt.¹² A herceg háromszor is járt Magyarországon, először éppen 1595-ben, ezzel kapcsolatban fontosnak tartom megjegyezni, hogy a Gonzagák is aspiráltak az erdélyi trónra, persze csak Zsigmond lemondása után.¹³ Spontone tehát a Gonzagák környezetéből került általam ismeretlen időpontban és módon Basta szolgálatába. Kilenc levelét ismerem a mantovai Gonzaga Levéltárból, egy kivétellel, amely 1595-ben kelt, amikor még a Gonzagák szolgálatában állt, az összes többi 1605-ben született és a Bocskai-felkeléssel foglalkozik. 6 levelet Vincenzo Gonzagának címeztek Bécsből és Pozsonyból.¹⁴

Bár Spontone a tizenöt éves háború kitörésekor még Észak-Itáliában tartózkodott, ez azonban nem jelentette azt, hogy ne lehetett volna tudomása a mantovai hercegség és a Báthoryak közti kapcsolatról.¹⁵ Báthory András 1584. évi első római követsége idején megfordult Mantovában, féltucatnyi levele a bizonyíték, hogy ezután is tartotta a kapcsolatot a herceggel.¹⁶ Fabio Genga 1594-ben szintén járt a hercegségben, utána Gonzaga 1595. évi magyarországi expedíciója következett: azonban rajta kívül ekkor már sok mantovai is harcolt a magyarországi hadszíntéren. Sőt a hercegség követei ebben az évben megjárták Erdélyt is, amelynek legérdekesebb dokumentumait Veress Endre kiadta.¹⁷ 1596-ban Alfonso Carrillo,¹⁸ majd újra Gonzaga következett. Basta ugyanebben az évben, azaz 1597-ben került Magyarországra, majd a következő évben Erdélybe. Feltételezem, hogy Spontone ekkor csatlakozott hozzá, de erre nem találtam adatot. Erdélyre vonatkozó ismereteit tehát már Itáliában elkezdhetette összeszedni.¹⁹ A Spontonéval kapcsolatos nehézségeket jelzi, hogy tudomásom szerint a róla beszámoló legrészletesebb 18. századi(!) biográfia nem tud sem a *Historia della Transilvaniáról*, sem a Basta szolgálatában eltöltött időről.²⁰ Az újabb összefoglalások főképpen irodalmi-filozófiai,²¹ illetve az antimachia-vellista államreazon irodalomban²² játszott szerepével foglalkoznak, két történetírói munkája,

¹¹ Jászay tévesen az 1638-at megelőző pár évben határozza meg halálát. JÁSZAY Magda, *A kereszténység védőbástyája olasz szemmel*, Bp., 1996, 310.

¹² Giovanni FANTUZZI, *Notizie degli scrittori bolognesi*, tom. VIII, Bologna, 1790, 32.

¹³ Erről részletesen KRUPPA Tamás, *Tervek az erdélyi kormányzóság megszerzésére 1601–1602-ben: Erdély és a Gonzaga dinasztia kapcsolatai a XVI–XVII. század fordulóján*, Hadtörténelmi Közlemények, 2002/2, 281–308.

¹⁴ Archivio di Stato di Mantova, Archivio Gonzaga (a továbbiakban: ASMn AG), busta 484, Diversi, n. 105–110; busta 533, lett. di Spontone, n. 1–2; busta 559, fol. 288rv, 289v.

¹⁵ Példának okáért Carlo Emanuele savoyai herceg titkáraként akár olvashatta azokat a leveleket, amelyeket ura írt Báthory Istvánnak vagy Zsigmondnak. ASMn AG, busta 729, n. 30–35.

¹⁶ Báthory első útja alkalmából ajánlotta neki a kor híres antimachia-vellista szerzője, a jezsuita Giovanni Botero egyik művét *Del dispregio del mondót*. Spontone Botero tanítványa volt, ami újabb közvetett kapcsolatot jelenthet közte és a Báthoryak, illetve Erdély között. BARLAY Ö. Szabolcs, *Romon virág: Fejezetek a Mohács utáni magyar reneszánszból*, Bp., 1986, 157–158; Gian Luigi BETTI, *Botero e la ragion di stato in autori bolognesi del seicento = Botero e la 'ragion di stato' Atti del convegno in memoria di Luigi Firpo (Torino 8-10 marzo 1990)*, a cura di A. Enzo BALDINI, Firenze, 1992, 303.

¹⁷ *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei, și țării-românești*, vol. IV, București, 1932, 310–311, 316–317.

¹⁸ ASMn AG, busta 558, n. 88–89, 91–95.

¹⁹ A *Historia* alcímében az áll, hogy „raccolte dal cavalier Ciro Spontone et registrate dal cavalier Ferdinando Donno”, azaz gyűjtötte Spontone, lejegyezte Donno. Valószínű, hogy Donno (korának ismert velencei költője), aki 1591-ben született, és majdnem biztos, hogy nem ismerte Spontonét, csak a formába öntésben működött közre, például a mű mutatójának összeállításában játszott szerepet. Róla lásd: <[²⁰ FANTUZZI, *i. m.*, \(12. j.\) 34.](http://www.treccani.it/enciclopedia/ferdinando-donno_(Dizionario-Biografico)/> [2016. 02. 19.]</p>
</div>
<div data-bbox=)

²¹ Az orfikus, pithagoreus, platonista szövegeket Enzo Baldini szerint émelyítő módon a hivatalos egyházi ortodoxia szája ize szerinti kommentárokkal látta el: Enzo BALDINI, *Ragion di stato e platonismo nel dibattito politico italiano di fine cinquecento = Studi in memoria di Enzo Sciacca*, vol. 1, *Sovranità, democrazia, costituzionalismo: Atti del convegno di studi Catania 22–24 febbraio 2007*, a cura di Franco Biondi NALIS, Milano, 2008, 68–69.

²² Fontosnak tartom megjegyezni, hogy Spontone ebben is a hivatalos egyházi vonalat követi, amit többek közt Antonio Possevino jelölt ki.

nyilván külföldi kutató számára nyelvileg nehezen hozzáférhető témájuk miatt kívül esik az érdeklődési körön.²³

Ez nem mondható el a korabeli erdélyi tudományosságról. Szamosközy István töredékben megmaradt *Erdély története* haragosan utasítja vissza egy Spontone nevű olasz rágalmait,²⁴ ami azt bizonyítja, hogy az *Attioni* már szinte rögtön a megjelenése után, tehát nagyon gyorsan a figyelem középpontjába került a leginkább érintettek részéről. Érdekes lenne tudni, hogy ez a gyorsaság nem függ-e össze a Bocskai-felkelés eseményeivel, amelyet Spontone mélyen elítélt, illetve Szamosközynek a lázadó bihari nagyúr mellett afféle udvari történetíróként játszott (propagandista) szerepével?

Érdekes és nagyon jellemző, hogy a levélíró Genga figyelmébe ajánlja, hogy mindenképpen emlékezzen meg a fejedelemség antik római múltjáról, annak az utókorra maradt emlékeiről. Spontone művének első fejezetében a főváros, Gyulafehérvár és Torda kapcsán, bár ez utóbbi esetében elég röviden, szintén kitér a római múltra.²⁵ Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy Erdély korabeli imázsa a nemesfémekben és antik emlékekben gazdag ország formájában jelent meg külföldön, amiben nagy szerepet játszott az udvari propaganda: Báthory Zsigmondnak a toszkán nagyfejedelemmel és a mantovai herceggel folytatott levelezésében például többször olvashatunk a gazdag aranybányákról és fantasztikus formájú termésaranyokról.

Az antik emlékekkel Szamosközy is behatóan foglalkozott: Erdély római kori feliratairól Padovában könyvet is kiadott, történetírói művében pedig hosszan megemlékezik szülőhazája múltjának erről a humanista számára oly fontos szeletéről. Az *Analecta lapidum* 1593-ban jelent meg Padovában.²⁶ Egyáltalán nem kizárt, hogy az egyébként velencei fennhatóságú Veronában született, és kapcsolatát a Köztársasággal a továbbiakban is fenntartó Spontone ismerte a művet.

Voksomat tehát Spontone mellett tenném le: eléggé hipotetikus és áttételes, amit mellette fel tudtam hozni. De a levél nagyobbik részét kitevő és a történetírással kapcsolatos elméleti fejtegetések (a történelem négyes funkciója) olyan személyre utalnak, aki nemcsak a tollat tudja forgatni, nemcsak a történeti irodalomban tájékozott, hanem tisztában van a történetírás, hogy úgy mondjam, szakmai-módszertani kívánalmai mellett annak morális-filozófiai hátterével is. Erdélyi relációban nem sok ilyen olasz szerzőt ismerünk: sőt, ha a fentiek alapján esetleg nem lett volna egyértelmű, leszámítva az erdélyi kortársakat, főleg Szamosközyt, Spontone az egyetlen, akinek a nevét ezzel kapcsolatban fel tudom hozni.²⁷

Eljátszhatunk a gondolattal, hogy vajon Genga terve találkozott-e Báthory Zsigmond egyetértésével, egyáltalán tudott-e róla? Tekintve, hogy családja meglehetősen szoros kapcsolatokat ápolt az udvarral, és mondhatjuk azt is, hogy a fejedelem bizalmasai közé tartoztak, arra hajlanék, hogy egy ilyen nagy lélegzetű munkába bizonyára nem a remélt támogatás kilátása nélkül vágja az ember a fejszét. Baranyai Decsi és Brutus művének sorsa²⁸ azonban arra figyelmeztet, hogy ezt korántsem vehetjük egyértelműnek.

A néhány évvel később megjelent Erdély történetek, vagy a *La Bathorea* ajánlásai arról árulkodnak, hogy szerzőik nem számíthattak az egykori fejedelem támogatására: ennek persze

²³ A bolognai politikai szerzőkről készült monográfiában sem kapott önálló fejezetet: Gian Luigi BETTI, *Scrittori politici bolognesi nell'età moderna*, Genova, 2000.

²⁴ Vö. Szamosközy módszertani szempontból egészen bizonyosan alaptalan vádjait: „Valami Ciro Spontone nevű olasz azt írta, hogy a bíboros seregéből nyolcezren, a vajdáéból kétezren estek el. De hát mit kezdjünk az olyan emberekkel, akik az utca sarkáról és hiú hírszélésből vett adataikat mázoljaék hanyatt-homlok papírra, és mintha a világosan kiderített igazság letéteményesei volnának, ilyenekkel tömik tele mások fülét?” SZAMOSKÖZY István, *Erdély története (1598–1599, 1603)*, vál. SINKOVICS István, Bp., 1981, 269.

²⁵ SPONTONE, *i. m.*, 7. Meg kell jegyezni, hogy a fejedelemséggel foglalkozó egyéb munkák szintén megemlékeznek erről.

²⁶ SZAMOSKÖZY István, *Analecta lapidum vetustorum et nonnullarum in Dacia antiquitatum: [Patavii], 1593*, sajtó alá rend. BALÁZS Mihály, MONOK István (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 33), Szeged, 1992.

²⁷ Spontone életműve Tomasiéval összehasonlítva nemcsak mennyiségileg, hanem minőségileg is más kategóriába tartozik, és leginkább Szamosközyével, illetve Baranyai Decsiével rokonítható.

²⁸ Például Szamosközy Zsigmond fejedelemnek talán át sem adott javaslata Brutus művének kiadásáról: BALÁZS Mihály, MONOK István; TAR Ibolya (ford.), *Az első magyar ars historica: Szamosközy István Giovanni Michaele Bruto történetírói módszeréről (1594–1598) = Lymbus: Művelődéstörténeti Tár, IV*, Szeged, 1992, 47–85.

lehetek anyagi okai is, Báthory Zsigmond sem Spontone, sem Tomasi műveinek kiadásakor nem igazán volt abban a helyzetben, hogy megtámogasson ilyen műveket, gondoljunk csak elszámolási vitáira a Habsburg-udvarral. 1610. évi bebörtönzését követő egzisztenciális helyzetéről már nem is szólva. Mindenesetre az összes olyan kézirat, amely a század utolsó éveiben született a magyar-erdélyi történelemről, kéziratban maradt: Brutus, Baranyai Decsi, Szamosközy szövegei elsősorban politikai és nem anyagi okokból nem kerültek nyomdába. Spontone szerencsésebb volt, bár az ő munkája is csaknem harminc évvel a halála után látott napvilágot. *A Historia della Transilvania* kapcsán ugyanakkor feltehetünk még egy kérdést: mi az oka, hogy bár a történetírás műhelytitkait illetően Spontone adott tanácsot Gengának, végül mégiscsak ő írta meg helyette a művet?

1595–1598 között

Ciro Spontone mantovai hercegi titkár(?) Gianbattista Genga apostoli kamarásnak
BAV Ms. Ottob. Lat., vol. 2482/1, fol. 35r–39v – másolat

Al signor Giovanni Battista Genga camerario di honore di sua santità sopra lo scrivere
l'istoria di Transilvania

Tra le molte laudi, le quali vengono date dagli huomeni savi, all'istoria quattro sono le prime cioè che sia madre della verità; maestra della vita, lume di tempi et giudice delle attioni: sopra ciascuna di esse io ne discorrerò quanto potrà bastare all'informatione, che Vostra Signoria desidera per l'istoria, la quale ha risoluto di scrivere della guerra di Transilvania.

È madre della verità, per ciochè conviene che l'historico si privi d'ogni passione, et procuri di scrivere il vero di tutti gli eventi con molta fede, quello che e l'occhio al corpo e la verità all'istoria et si come la madre è più certa del proprio parte così l'historico deve procurar di sapere quanto può la più sicura certezza delle cose. Ciò si potrà fare in più maniere. Et prima non si potendo saper i fatti meglio che da quelli ch'hanno operato convien intenderli da essi principalmente dopo, essendo credibile che quel serenissimo prencipe seguendo il costume de valorosi capitani, et spetialmente di Cesare di cui egli è grande imitatore haverà fatto scrivere, o scritto tutte l'attioni principali di tal guerra, Vostra Signoria procurerà d'haver detto diario di più parlando frequentemente con quelli i quali ritorneranno ne' nostri paesi da quella guerra non le potrà esser, se non di molto giovamento. Finalmente col procurar gl'avvisi che si dissemineranno di quelle parti, tra noi, potrà andar colla commodità del tempo il qual manifesta tutte le cose occolte osservando di mano in mano il vero, et la buggia, et così preparar meglio la materia che per ben scrivere historicamente è necessaria.

È maestra della vita, per ciochè si come è un cadavero il corpo senza spirito così la semplice narratione de fatti senza allegar la ragione d'essi è una cosa inutile et tediosa come per lo più sonno gl'annali (se ben pare ch'altramente sentisse Cornelio Tacito nel 3° di quello ch'egli scrisse) non ammaestrando con i documenti politici la posterità con quella portione ch'è sola propria dell'huomo. Onde l'istesso Tacito parlando di ciò nel primo dell'istoria così dice ut non modo casus eventusque rerum, sed ratio etiam causaeque noscantur perciò Polibio, Tacito, et il Guicciardini hanno meritato dal consenso commune tra gli historici il primo luoco. Cotali ragioni si potranno saper dal prencipe, o da consiglieri, o da quelli ch'haveranno maneggiato la guerra sarà anco lecito a Vostra Signoria in scrivendo di cavar dagli eventi alcune ragioni più principali acciochè servendo per documenti tanto più grata riesca l'istoria et massime in questi tempi ne quali si fa tanta professione di politica. Onde Polibio chiama l'istoria verissima disciplina, et essercitatione delle cose civili et Aristotile nel primo della Retorica utilissima alle publiche deliberationi.

È lume di tempi per la narratione, et per l'ordine et raccontando di tempo in tempo gl'egregii fatti degl'huomeni grandi, et insegnando col ordine la chiarezza delle cose, et con una

proportionata elocutione oratoria non affettata ornando come di tante gioie la sua oratione, acciochè essendo in tal maniera come diceva Lucretio più volentieri letta, tanto più facilmente riprenda et insigni.

Le parole vogliono esser gravi meno che sia possibile metaforice, i concetti proportionati la narratione pura et non fucata et l'ordine semplice et chiaro, et che sieno collocate, ne' suoi deliti luochi le consulte l'orationi rette, et oblique, il perché, il quando, et la fine come insegna Polibio nel terzo, et che tutto ciò sia fatto secondo gl'insegnamenti della vera arte oratoria, et con quelle regole le quali sono state prescritte da molte scrittori a quelli che vogliono scriver historie con quel decoro, et con quella laude che si conviene et massime per non confonder l'ordine di tempi, il quale è necessarissimo nell'historie come dimostra Agostino Santo nel secondo della dottrina christiana.

È finalmente giudice dell'attioni, per il giuditio^a haver l'historico tanto desiderato da Tacito nel terzo degl'annali in quelli che scrivono historie per informar utilmente la posterità de detti, et fatti i quali meritano biascimo o laude. E ben vero che a me sempre è piaciuto che nelle cose arbitrarie l'historico sia piuttosto benigno che no et che soprattutto l'attioni pertinenti ad illustrar la religion cattolica per gloria di Dio, et per consolatione degl'animi pii non lascino mai come tra gl'altri ha fatto quello che scrisse ultimamente in istile latino l'historie di Fiandra. Nel che Vostra Signoria haverà grandissimo campo d'allargarvi per la religione et per la grandissima pietà dimostrata verso Dio da quel gloriosissimo prencipe non solamente dichiarandosi tanto opportunamente per la salute del christianesimo aperto inimico di Turchi ma perciochè cacciando et castigando gl'heretici si è dimostrato vero campion di Giesù Christo.

Aggiungosi alle cose dette che facendosi i fatti in qualche luoco, et con qualche persona convien che procuri d'intender anco i fatti della nemica è insieme i luochi dove si sono fatti, avvertendo che tal informatione le venga data molto diligentemente et con particolar descrizione di siti, di fiumi dell'avantaggio et del disavantaggio et della lontananza riducendo quelle leghe ai nostri migli et soprattutto che non siano errati i nomi come bene spesso accade negl'avvisi che vengono da quelle parti poi che dalle carte non si cava quanto basta, et la cognitione tra noi di quelle parti è molto incerta.

Convorrà anco saper l'attioni, et le ragioni del prencipe confinante con quello stato di Transilvania cioè di tutti quelli i quali o direttamente o indirettamente haveranno havuto et haveranno che fare in questa guerra con quel prencipe come Polacchi, Cosacchi, Rasciani, Tartari, Ongari, Valacco, Moldavo, et imperiali perciochè sapendosi bene i particolari di tutte quelle natione, come cose nuove, et fuori della cognitione ordinaria accompagnate con i monumenti romani dell'antica Dacia, riusciranno d'utile, et di diletto grandissimo a lettori. Potendosi ripeter tutte le loro attioni per via d'episodii nella narratione principale con quella modestia però la quale conviene ad un historico il qual scriva l'attione d'un solo, o una attione di molti.

Sarà anco necessario saper l'origine della guerra de Turchi col imperatore per poter brevemente far l'introdutione a quella parte la qual ha risoluto di scrivere come anco tutti i più degni particolari del prencipe fatti da lui prima di questa guerra acciochè servendosene ai suoi luochi possa più facilmente far passar alla posterità l'eterna memoria della sua gloria.

Questo è quanto io rispondo a Vostra Signoria correnti calamo a quello che m'ha ricercato questa mattina mi comandi sempre et le bacio le mani.

Per scrivere l'historie di Transilvania

^aLehúzva: di Tacito